

بررسی معماری اسلامی مساجد ایران و جهان (مسجد امام اصفهان و مسجد جامع قرطبه) و طراحی با الهام از ستون، قوس و رنگ های بکار رفته در مساجد مورد تحقیق

گروه طراحی دوخت، دانشکده هنر و معماری، مؤسسه آموزش عالی آپادانا، شیراز، ایران

فرزانه خالقی *

گروه طراحی دوخت، دانشکده هنر و معماری، مؤسسه آموزش عالی آپادانا، شیراز، ایران

سید علی اکبر
سیدی

چکیده

مساجد مهم ترین بناهای معماری پس از اسلام هستند. شاخص ترین و پیشرفته ترین بنا های هر دوره معماری جهان پس از ورود اسلام را می توان در مساجد پیدا نمود. اهمیت مسجد نشانه ای از پذیرش و اقبال مردم جهان نسبت به دین اسلام است. چرا که در دور افتاده ترین نقاط جهان نیز مساجد مهم ترین بنا های بافت اطراف خود بوده اند که با هزینه مردم بنا می شدند. مقاله حال حاضر به بررسی و مقایسه دو نمونه برجسته از معماری اسلامی، یعنی مسجد امام اصفهان و مسجد جامع قرطبه در اسپانیا می پردازد. این دو بنا نه تنها از جنبه های معماری و زیبایی شناسی بلکه از منظر تاریخی و فرهنگی نیز حائز اهمیت هستند. مسجد امام، با تزیینات پیچیده کاشی کاری، طاق ها و گنبد های عمیق خود، نماینده ای ازدوران صفوی در ایران است که با طراحی منحصر به فردش، نه تنها عبادتگاه بلکه نمادی از قدرت و فرهنگ این دوره به شمار می آید. در مقابل، مسجد جامع قرطبه که از دوره اسلامی در اسپانیا به جا مانده، با ترکیبی از سبک های مختلف، بیانگر تبادل فرهنگی و هنری میان شرق و غرب است. معماری این مسجد به دلیل وجود عناصر مختلفی همچون طاق ها، ستون های سنگی و نقاشی های گوناگون، به یک نماد جامع از تحولات تاریخی و اجتماعی دوران اسلامی بدل شده است. این مقاله به تحلیل ویژگی های معماری، تاریخچه شکل گیری، و تأثیرات فرهنگی این دو مسجد می پردازد و به اهمیت آن ها در تاریخ معماری اسلامی اشاره خواهد کرد. در نهایت، تلاش خواهیم کرد ارتباطات فرهنگی و هنری میان این دو بنا و تأثیرات متقابل آن ها را بررسی کنیم.

کلیدواژه ها: معماری اسلامی، دوره صفوی، تبادل فرهنگی، هنر و معماری قرون وسطی

مقدمه

معماری اسلامی یکی از غنی‌ترین و متنوع‌ترین عرصه‌های هنری و فرهنگی جهان است که در طول تاریخ، بناهای شاخصی را به یادگار گذاشته است. از میان این بناها، مسجد امام اصفهان و مسجد جامع قرطبه از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند و هریک داستانی منحصر به فرد را روایت می‌کنند. مسجد امام، که در قلب اصفهان واقع شده، به عنوان یکی از زیباترین مساجد ایران شناخته می‌شود و نمایانگر دوران صفوی و تأثیرات هنری این دوران است. طراحی پیچیده و هماهنگی بی‌نظیر رنگ‌ها و اشکال در این مسجد، همواره مورد تحسین معماران و هنرمندان قرار گرفته است. از سوی دیگر، مسجد جامع قرطبه که در قرون وسطی ساخته شده، نه تنها نمادی از دوران اسلامی در اسپانیا است، بلکه نشان‌دهنده تبادل فرهنگی و هنری در محدوده جغرافیایی متفاوت نیز می‌باشد. معماری این مسجد با ترکیبی از سبک‌های اسلامی و مسیحی، بیانگر تحولات اجتماعی و فرهنگی ناشی از استقرار مسلمانان در این منطقه است. با مطالعه این دو مسجد، می‌توان به درک عمیق‌تری از تاریخ، فرهنگ و هنر اسلامی دست پیدا کرد و تأثیرات متقابل این دو فرهنگ را که در طول قرن‌ها شکل گرفته‌اند، بررسی نمود. همچنین، این مقاله به بررسی نقش این مساجد در شکل‌گیری هویت دینی و فرهنگی جوامع مربوطه نیز می‌پردازد و اهمیت آن‌ها را در تبادل فرهنگی میان ملت‌ها و اقوام مختلف تجزیه و تحلیل خواهد کرد. (مرتضی ضامنی، ۱۰)

مشخصات و تاریخچه مسجد امام:

مسجد امام اصفهان یکی از مهم‌ترین بناهای عصر صفویه است که به دستور شاه عباس اول در سال ۱۰۲۰ هجری قمری برای یادبود جدش شاه طهماسب ساخته شد، که پیش‌تر به نام‌های مسجد شاه، مسجد سلطانی جدید و جامع عباسی شهرت داشت. این بنا از شاهکارهای معماری، کاشی‌کاری و نجاری در قرن یازدهم هجری قمری محسوب می‌شود. سنت‌های شکل‌دهی، آرمان‌ها، شعایر و مفاهیم دینی، نقشه، عناصر بزرگ ساختمانی و تزیینات، این مسجد را در شمار بزرگ‌ترین بناهای جهان قرار داده است. (ویلبر، ۳۰۰)

به گفته منجم، ساختمان مسجد در ۱۵ صفر ۱۰۲۰ در سومین مرحله از اجرای میدان نقش جهان به فرمان شاه عباس آغاز و در دوران شاه صفی به پایان رسید. با استناد به کتیبه کاشی معرق سردر که به خط ثلث علیرضا عباسی است، نخستین بخش بنا، یعنی ورودی اصلی در تاریخ ۱۰۲۵ ه.ق احداث شد، اما بنابر کتیبه ایوان غربی که به خط محمدرضا امامی است، تکمیل بنای داخلی مسجد تا ۱۰۴۰ ه.ق، ادامه یافت و با نصب ازاره‌های مرمرین آن در حدود سال ۱۰۴۷ ه.ق، در زمان شاه صفی خاتمه پذیرفت. (هنرفر، ۴۲۷-۴۲۹). مسجد امام اصفهان با تکیه بر تجربیات گذشتگان در طرح بنا و تزیینات، به نهایت اوج تحول معماری مساجد در ایران نایل می‌آید. با آنکه برنگاره‌ی (پلان) آن براساس مساجد ۴ ایوانی رایج در ایران، و اسلوب بنایی و شکلهای معماری آن اساساً دنباله‌رو نمونه‌های گذشته (از جمله مسجد جامع اصفهان) است، نمونه‌ی بارزی از تدابیر معماران در ترکیبهای نوین برگرفته از سنتهای کهن معماری ایران به شمار می‌آید. از جمله ابداعات این بنا، الحاق دو مدرسه ناصری و سلیمانیه در جبهه‌های جنوب شرقی و جنوب غربی به صحن مسجد است که هر یک به شکل مستطیلی با طاقگان به دور صحن‌ها و ایوان‌های کوچک‌تر به موازات شبستان مسجد قرار دارند. (هنرفر، ۴۵۷-۴۵۴) افزون بر آن، با وجود عظمت و گستردگی سطح و ارتفاع بنا و پیچیدگی برنگاره مسجد، تناسب اجزاء ساختمان دقیقاً رعایت، و قرینه‌سازی در حد اعلا حفظ شده است. (ویلبر، ۴۰۶-۴۰۷)

از دیگر تدابیر معماران و طراحان بنای مسجد، رابطه‌ی آن با میدان است. ناهماهنگی محورهای میدان با دو مسجد واقع در دو ضلع آن (امام و شیخ لطف‌الله) چند تن از محققان را به تعمق واداشته است. ظاهراً برنامه‌ریزی و نخستین مرحله‌ی اجرای طرح میدان در ۹۹۹ یا ۱۰۰۰ ق، یعنی حدود ۲۰ سال پیش از شروع ساختمان مسجد امام بوده است.

خالقی و سیدی، بررسی معماری مساجد ایران و جهان (مسجد امام اصفهان و مسجد جامع قرطبه) و طراحی با الهام از ستون، قوس و رنگ های بکار رفته در مساجد مورد تحقیق ۲۳

به استناد نوشته ی افروشته ای نظری، میدان در این مرحله صرفاً برای «چوگان بازی و اسب تازی» مسطح شده بود و از این رو، نیازی به برابری محور آن با قبله نداشت. (افشوته ای، ۱۱۳) مرحله دوم احداث میدان مربوط به سالهای ۱۰۱۱ و ۱۰۱۲ ق / ۱۶۰۲ و ۱۶۰۳ م است که شامل بنای سر در قیصریه (بازارخان) و بازارهای اطراف میدان و مسجد شیخ لطف الله و عمارت دو در جهت غربی میدان بود که بعداً به ساختمان ۵ طبقه ی عالی قاپو تغییر یافت. بر این اساس تصمیم به بنای دو مسجد در این میدان مدتی پس از طرح و نخستین اجرای آن گرفته شده است و در نتیجه، محورهای داخلی مساجد با محور میدان برابری نمی کند. (منجم یزدی، ۲۳۶-۲۳۷)

از دیگر نکات قابل توجه در طرح مسجد، نبوغ معماران آن است. در محاسبه ی نمای ساختمان از دیدگاه میدان، رابطه ی دید میان بلندترین بخشهای مسجد - یعنی ایوان سر در ورودی و گنبد ایوان مقابل قبله - توسط مناره هایی که جفت اول آن با ارتفاع کمتر، گویی انعکاس جفت دوم است، چنان برقرار شده که از دیدگاه میدان نه تنها احجام درونی ساختمان مشخص شده، بلکه ژرفانمایی استثنای نیز پدید آورده است. بخش عمده ی شکوه و زیبایی مسجد امام اصفهان برآیند تزیینات کاشی کاری آن است که تمامی سطوح نمایان خارجی و کلیه ی سطوح داخلی از بالای آزاره های مرمری را شامل می شود. (افشوته ای، ۱۲۰)

شروع ساخت مسجد امام:

پایه ریزی مسجد سرانجام در ۲۳ صفر ۱۰۲۰ آغاز گردید و برحسب اتفاق مقارن با شروع بنا، معدن سنگ مرمری در حوالی اصفهان (اردستان) کشف شد. که از سنگ های مرغوب آن برای ساختمان مسجد بهره گرفتند. (اسکندر بیگ منشی، ۸۳۱)

در کتیبه ای به خط محمد رضا امامی واقع در ذیل کتیبه اصلی سر در مسجد، نام محب علی بیگ الله به عنوان سرکار بیوتات سلطنتی و مشرف بنا، و استاد علی اکبر اصفهانی به عنوان معمار و مهندس گنجانده شده است. (مشکوتی، ۴۲۹-۴۳۰)

کاشی کاری مسجد امام:

شاهکار کاشی کاری مسجد در سر در ورودی مشهود است. طرحهای اسلیمی متنوع و کتیبه ها با کاشی های معرق اعلا نمای ورودی را می پوشانند. ابزار طنابی با کاشی آبی رنگ از دو گلدان نقش برجسته ی مرمرین برخاسته، قوس ایوان را تزیین می کند. نیم گنبد ورودی با رده های مقرنس کاشی کاری از بالای حاشیه ی کتیبه ی اصلی که پایه گذاری مسجد را اعلام می دارد، منشأ می گیرد. در هر طرف در ورودی قاب بند تزیینی با طرحهای ترنج و اسلیمی بر کاشی مرغوب اجرا شده است. برخلاف کاشی های معرق ورودی مسجد، تزیینات دیگر بخشهای ساختمان از کاشیهای خشتی ۷ رنگ است که در آنها درجات مختلف رنگ آبی بر دیگر رنگها ارجحیت یافته، به استثنای شبستان ها که با کاشی هایی بیشتر به رنگ زرد و سبز در مرمت های بعد از صفویه پوشیده شده است. کیفیت مصالح و نحوه ی اجرای کاشی های ۷ رنگ مسجد از کاشی های معرق ایوان ورودی پست تر است. شاید سبب آن هزینه ی گزاف، و عجله ای بوده است که برای به پایان بردن تزیین چنین بنای وسیعی داشته اند. (شاردن، ۴۵۰-۴۵۵)

کتیبه های مسجد امام:

یکی از کتیبه های مسجد امام اصفهان در سر در مسجد قرار گرفته است. در این کتیبه به این موضوع اشاره شده است که شاه عباس این مسجد را از مال خالص خود، ساخته است. هدف از ساخت این مسجد نیز، اهدا ثواب آن به روح اجداد بزرگ خود، می باشد. (روح شاه طهماسب، جد اعظم شاه عباس) تاریخ تولید این کتیبه در سال ۱۰۲۵ رقم خورده است. این کتیبه به خط ثلث بوده و از آثار ارزشمند به جا مانده از علیرضا عباسی است. (هنر فر، ۴۳۳-۴۳۴)

اما این کتیبه تنها کتیبه قرار گرفته بر روی سر در مسجد، نخواهد بود. بلکه در زیر این کتیبه شاهد یک کتیبه منحصر به فرد دیگری نیز هستیم. در این کتیبه علاوه بر معرفی معماران و ناظران این مسجد، به نوعی از آن‌ها تجلیل و تشکر، شده است. در این کتیبه می‌توان شاهد تجلیل و تشکر از مهندسين و معمارانی همچون: علی اکبر اصفهانی و محب علی بیگ الله بود. این کتیبه نیز دارای خط ثلث می‌باشد. در این کتیبه شاهد قلم هنرمند معروف (محمدرضا امامی) خواهیم بود. این کتیبه نیز از جمله آثار ارزشمند در این مسجد، تلقی می‌گردد. (هنرفر، ۴۵۳)

یکی دیگر از کتیبه‌هایی که بر سر در نقره‌پوش ورودی مسجد با نقش‌های تزیینی و اشعار فارسی، سروده «واهب»، به نستعلیق برجسته (احتمالا به قلم عبدالرشید دیلمی، معروف به رشیدا)، نیز از آثار دوره شاه صفی است که در ۱۰۴۶/۱۶۳۶م به اتمام رسیده، و نصب شده است.

دیگر کتیبه‌های مسجد به خط معروفترین خوشنویسان عصر صفوی است که در برخی از آن‌ها نام کاتب و تاریخ کتابت نیز آمده است، از جمله محمدرضا امامی در کتیبه‌های ذیل کتیبه اصلی سر در (بدون تاریخ)، محراب‌های شبستان شرقی، ایوان غربی، محراب شبستان زمستانی غربی (۱۰۷۷ق)، ایوان جنوبی و محراب مدرسه ناصری، در جنوب شرقی مسجد، سر در بیرونی مدرسه سلیمانی، در جنوب غربی مسجد (۱۰۷۸ق)؛ عبدالباقی تبریزی در کتیبه‌های داخلی ایوان و گنبد جنوبی، ایوان شمالی و گنبد غربی (۱۰۳۵ و ۱۰۳۶ق)؛ محمدصالح اصفهانی در کتیبه بالای محراب اصلی و محراب گنبد شرقی (۱۰۳۸ق)؛ محمد محسن امامی در کتیبه داخل محراب ایوان جنوبی مدرسه ناصری (۱۰۹۵ق). (هنرفر، ۴۳۶)

سنگاب مسجد امام:

سنگاب ظرفی بزرگ از سنگ یکپارچه و تراش خورده است. سنگاب‌ها برای جمع کردن آب باران در حیاط مساجد، امامزاده‌ها و اماکن عمومی قرار می‌گرفت تا افراد بتوانند برای وضو گرفتن یا آشامیدن آب از آنها استفاده کنند. داخل و بدنه سنگاب‌ها با نقوش، اشعار و آیات قرآن آراسته می‌شد.

در مسجد امام اصفهان ۷ سنگاب از دوران صفوی وجود دارد که از سنگ یشم، مرمر و آهک ساخته شده‌اند و روی برخی از آنها کتیبه‌هایی حک شده است از جمله سنگاب چهل ستون غربی از سنگ یشم که روی آن اشعاری در وصف حضرت علی و ماده تاریخ مربوط به دوران شاه سلیمان کنده شده است. این ۷ سنگاب در جلوی در ورودی، چهل ستون غربی و شرقی، گنبد غربی و شرقی، دالان مشرف به حیاط و انتهای مدخل ورودی اصلی مسجد قرار گرفته‌اند. (ژان شاردن، ۱۱۰)

ایوان مسجد امام:

مسجد امام اصفهان مسجدی است ۴ ایوانی به ابعاد ۱۰۰*۱۳۰ متر (بدون محاسبه زیربنای مدخل) با صحنی وسیع (۷۰*۷۰ متر) مشتمل بر طاقگان در هر ضلع و ایوانی در مرکز هر طاقگان. ایوان جنوبی با دو مناره ی باریک و بلند به ارتفاع ۴۸ متر که در هر جبهه آن پیشنمای گنبدی عظیم با ۵۲ متر ارتفاع از سطح زمین و ۲۵ متر قطر خارجی، شبستان را تشکیل می‌دهد. (بلر، ۱۸۹-پاپادوپولو ۵۱۵) گنبد دو پوسته پیازی با ۱۴ متر اختلاف ارتفاع میان دو پوسته بیرونی و درونی، بر روی گریو استوانه‌ای سوار شده که خود بر مرحله انتقالی ۱۶ ضلعی قرار گرفته است. در دو جانب شبستان مسجد که خود محراب و منبری رفیع در آن قرار دارد، دو شبستان زمستانی مستطیل شکل واقع است که هر یک به ۸ فضا با طاق قوسی روی ستون‌های سنگی تقسیم می‌شود. دو ایوان شرقی و غربی به خلاف شیوه‌های مرسوم در مساجد ایران به اتاق‌های گنبددار منتهی می‌گردند که احتمالا از طرح مسجد جامع تیموری سمرقند، معروف به بی بی خانم، اقتباس شده است. ایوان شمالی مسجد از طریق دهلیزی به ورودی اصلی که بر روی میدان باز می‌شود،

خالقی و سیدی، بررسی معماری اسلامی مساجد ایران و جهان (مسجد امام اصفهان و مسجد جامع قرطبه) و طراحی با الهام از ستون، قوس و رنگ های بکار رفته در مساجد مورد تحقیق ۲۵

متصل است. در سمت شمال شرقی آن دهلیزی طاقدار به صحن کوچکی راه دارد که مختص آبریزگاه است. (نیکزاد امیرحسینی، ۹۸) گنبد مسجد امام:

یکی از ویژگی های خاص این مسجد گنبد آن است. این گنبد در حدود ۴۰۰ سال پیش به گونه ای طراحی شده که در زیر و نزدیک به مرکز آن، حتی کمترین صدا با وضوح و شدت بالا انعکاس می یابد. این ویژگی گنبد مسجد در گذشته به دلیل عدم وجود دستگاه های صوتی و... برای اذان گفتن و سخنرانی ها بسیار مورد استفاده قرار می گرفته است. این ویژگی منحصر به فرد بوده و در دیگر آثار باستانی ایران به چشم نمی خورد؛ که نشان دهنده دانش بالای سازندگان و معماران این گنبد از مسائل فیزیکی و ریاضی مربوط به پژواک صوت دارد. (منجم یزدی، ۵۵) نمای مسجد امام:

چنانچه گفته شد محور مسجد برابر محور میدان اصلی نیست. محور میدان با ۴ جهت اصلی مقارن است و به موازات یکی از شاخه های عمده و قدیمی شهر قرار دارد. ورودی مسجد با بر میدان هماهنگ شده، در حالی که بخش داخلی آن، برای تصحیح جهت قبله، ۴۵ درجه به سمت جنوب غربی می گردد. برای رفع ناهماهنگی این دو محور، طراحان مسجد میان ورودی آن و ایوان شمالی، دهلیز موربی جای داده اند که در عمل گردش محور مسجد پس از ورود به ساختمان تأثیری در خود آگاه بیننده نمی گذارد و فرد وارد شونده به مسجد بدون اینکه متوجه گردش ۴۵ درجه ای خود شود، خود را رو به روی قبله می یابد. نبوغ معماران در تنظیم نمای بیرونی مسجد امام:

از دیگر نکات قابل توجه در طرح مسجد، نبوغ معماران آن است. در محاسبه نمای ساختمان از دیدگاه میدان، رابطه دید میان بلندترین بخشهای مسجد - یعنی ایوان سر در ورودی و گنبد ایوان مقابل قبله - توسط مناره هایی که جفت اول آن با ارتفاع کمتر، گویی انعکاس جفت دوم است، چنان برقرار شده که از دیدگاه میدان نه تنها احجام درونی ساختمان مشخص شده، بلکه ژرفا نمایی استثنایی نیز پدید آورده است. (سپنتا، ۵۸-۵۹) اهداف بنای مسجد امام:

عظمت و شکوه مسجد و طرز قرار گرفتن آن در ضلع جنوبی میدان، گنبدخانه مسجد امام اصفهان حاکی از اهمیت فوق العاده آن است. از تحقیقات رابرت مک چزنی برمی آید که طرح ریزی قیصریه، میدان نقش جهان و مغازه های اطراف آن بدین هدف بوده است که محور بازرگانی شهر را - که در بهار ۱۰۰۶ ق/ ۱۵۹۸ م رسماً به پایتختی برگزیده شده بود - از محله میدان کهنه و بازار قدیم به مرکز جدید منتقل کنند و در نهایت پایه های اقتصادی عمده اصفهان (و کلاً ایران صفوی) را در انحصار دستگاه حکومتی و شاه عباس درآورند. برای رقابت با میدان کهنه که مرکزیت آن اساساً مدیون مسجد جامع اصفهان بود و قدمت آن حداقل به زمان سلجوقیان می رسید، احداث مسجدی عظیم برای جلب جماعت به میدان نقش جهان ضروری می نمود و با ساختن مسجد جامعی در جبهه جنوبی میدان طبعاً عبور و مرور مردم ازدیاد می یافت. (ورجاوند، ۲۳۶)

خرید خانه های مسکونی و پیرزنی که خانه اش را نمی فروخت!

در آغاز برنامه ریزی بنای مسجد، محوطه مورد نیاز، چنانکه در مآخذ مشهود است، خانه های مسکونی بوده، و تلاش برای خرید زمین های این بخش از شهر طبق موازین شرعی، نشانه ای از کوشش برای ایجاد جامعی نو در کنار میدان جدید شهر است. (شاردن، ۶۸) به گزارش منجم در روز جمعه ۱۵ صفر ۱۰۲۰ شاه عباس برای آنکه به هنگام آغاز ساختمان مسجد وسایل کار آماده باشد، ۲ هزار تومان برای تهیه مصالح بنا و دستمزد استادکاران از بنا و سنگ تراش

و سنگ‌بر پرداخت، (منجم یزدی، ۴۱۱) اما مشکل خرید خانه پیرزنی که در میان زمین مسجد واقع شده بود و وی در امتناع از فروختن آن مجد بود، کار آغاز بنا را به تأخیر انداخت. استاد بدیع الزمان تونی که به خدمت اشرف به امر معماری مشغول بود، حقیقت طرح مسجد و خانه پیرزن را به عرض رسانید و شاه عباس او را مأمور جلب رضای پیرزن کرد و وی نیز از عهده این کار برآمد. (منجم یزدی، ۴۱۲) مک‌چزنی برپایه همین گزارش گمان دارد که طرح (پلان) مسجد به دست بدیع الزمان تهیه شده است و اگر نام او را در مآخذ دوره شاه عباس یا در کتیبه‌های مسجد نمی‌یابیم، شاید به سبب از دست رفتن موقعیت مطلوب او در تشکیلات اداری شاه عباس پس از اتمام بنای مسجد بوده است. (مک‌چزنی، ۱۲۳)

تاریخ اسپانیا و ورود اعراب:

شبه جزیره ایبری که از نظر جغرافیایی سه طرف آب و از یک طرف به خشکی متصل شده ایست از رشته کوه‌های پیرینه در شمال تا تنگه جبل الطارق در جنوب امتداد دارد. شبه جزیره ایبری (اسپانیا و پرتغال امروزی) قدمتی پیش از تاریخ دارد که در طول تاریخ اقوام مختلفی با ادیان‌های متفاوت در آنجا سکونت داشته‌اند. اعراب در اواخر قرن هفتم میلادی دست به فتح شمال آفریقا زده و پس از گرفتن شمال آفریقا، در اوایل قرن هشتم تصمیم به ورود و فتح اروپا داشتند و از طریق تنگه جبل الطارق وارد شبه جزیره ایبری شده و اندلس (اسپانیا امروزی) را فتح کرده و نزدیک به ۸۰۰ سال به اندلس (اسپانیا امروزی) حکمرانی کردند. (عبدالله ناصر طاهری، ۱۳۰)

شهر قرطبه:

شهر قرطبه در جنوب اسپانیا در اندلس پایتخت شهرستان کوردوبا می‌باشد. نام قدیم آن به زبان گوت قرطبه به معنی قلب‌های مختلف بوده که در عربی ظین به طین تبدیل شده و در برخی متون قرطبه به معنای روستای پاک آورده است. در اینکه بانی این شهر کیست اختلاف نظر است نام کار تاژها؛ ایبری‌ها؛ اکتاویوس بعنوان بانیان قرطبه در منابع ذکر شده است. (عبدالله ناصر طاهری، ۱۴۶) از این شهر به عنوان یکی از مراکز فرهنگ و تمدن اسلامی یاد می‌شود. و مسلمانان در این شهر مساجد و کاخ‌های بنا کردند که مسجد قرطبه از بزرگترین و شیک‌ترین بنای باقی مانده معماری تمدن اسلامی در اندلس به شمار می‌رود. که از نظر زیبایی تزئینات و هنر معماری اندلس؛ اسلامی در نوع خود بی‌نظیر است. و معماری اسلامی اش کم‌نظیرترین نمونه دنیاست. (ابو عبدالله محمد ابن احمد مقدسی، ۳۳۳)

مسجد جامع قرطبه:

مسجد جامع قرطبه در شهر کوردوبا در اندلس (اسپانیا) است که ساخت بنای آن تقریباً ۲،۵ قرن به طول انجامید. نام قدیم این مسجد «جامع حضرت» بود. در زمان عبدالرحمن، خلیفه اموی اندلس، این مسجد ۱۱ رواق داشت که بعد از تصرف مجدد شهر کوردوبا توسط اسپانیایی‌ها به کلیسا تبدیل شد. بنای اولیه بدون قوس‌های اطراف صحن بوده است. شکل نعل اسبی قوس‌ها که از آغاز در مراحل مختلف در معماری اموی به ظهور رسیده بود، در اسپانیا و شمال آفریقا تاحد زیادی گسترش پیدا کرد. نقشه‌ی این مسجد به نوعی ساده شده نقشه مسجد متوکل است. با ورود به این مسجد خود را در میان انبوهی از ستون‌ها می‌یابیم که فقط مسیر جناح‌های ساختمانی، ما را به قبله هدایت میکند. از ویژگی‌های معماری مسجد، شبستان‌های عریض، قوس‌های نعل اسبی و کنگره دار، تزئینات گچ‌بری، مقرنس کاری و طاق و محراب‌های نعل اسبی است. (هاتشتاین و دیلس، ۱۳۹۰)

موقعیت مکانی مسجد جامع قرطبه:

مسجد قرطبه از نظر موقعیت مکانی در سمت جنوب غربی شهر قرطبه اسپانیا در نزدیکی رود بزرگ الوادی قرار دارد که ۴ کوچه باریک از ۴ جهت آن را در بر گرفته‌اند. از نکته قابل توجه، شباهت معماری مسجد قرطبه با معماری مسجد ((جامع دمشق)) است، بخصوص طاق‌های نعلی شکل آن مانند مسجد جامع دمشق است. آن هم به دلیل اینکه از

خالقی و سیدی، بررسی معماری اسلامی مساجد ایران و جهان (مسجد امام اصفهان و مسجد جامع قرطبه) و طراحی با الهام از ستون، قوس و رنگ های بکار رفته در مساجد مورد تحقیق ۲۷

مسجد جامع دمشق بعنوان مدلی برای ساخت این مسجد استفاده شده است و امویان می خواستند افتخارات خود را زنده نگه دارند. (دیوید تالبوت رایس، ۸۶)

عوامل تاثیر گذار و بازسازی و تعدیلات در ساخت مسجد قرطبه:

بنای مسجد قرطبه به سال ۹۲ ه.ق یعنی زمانی که بنی امیه این شهر را جزئی از خلافت شان قرار دادند برمی گردد. این مسجد در ابتدا کلیسای کوچکی بود. اما بعد از اینکه مسلمانان شبه جزیره ایبری را فتح کردند. (نورالدین آل علی، ۵۵) مسلمانان کلیسای مسیحیان قرطبه را به دو قسمت عبادتگاه مسلمانان و مسیحیان تقسیم کردند و نیمه ای که متعلق به خودشان بود مسجدی تاسیس کردند نیمه دیگر این کلیسا برای امپراطور روم باقی ماند. زمانی که تعداد مسلمانان در این شهر افزایش یافت عبد الرحمن معاویه قسمتی از کلیسا که متعلق به روم بود به مبلغ ۱۰۰۰/۰۰۰ دینار از مسیحیان خریداری کرد. و آنان با این مبلغ توانستند کلیسای خراب شده شان تعمیر کنند. (زیگرید هونکه، ۵۲۴) وی در سال ۱۷۰ هجری قمری دستور بازسازی مسجد جامع را به شیوه جدید داد و نام این مسجد در قدیم مسجد جامع الحضرة؛ یا جامع الخلیفه بود. اما کاتولیک ها نام آن را به مسجد جامع یونانی تغییر داده بودند. توسعه مسجد مراحل مختلف داشت اما امروزه بعد از آنکه اسپانیایی ها آن را به یک کلیسای جامع مسیحی تبدیل کردند کلیسای جامع نام گرفته واز معماری های تلفیقی اسلام و مسیحیت است. این کلیسا بعد از تخریب ۶۳ ستون و آرک از شبستان اصلی مسجد بنا شده است. معماری به نام ((پدر و کورنجو)) در بخشی از کلیسا جایگاهی برای گروه کر کلیسا طراحی کرده و ساخته که بسیار زیبا است. از دیگر زیبایی های کلیسا جامع خانه قرآن باقی مانده از مسجد می باشد. همچنین شاهکارهای زیادی وجود دارد که نشان دهنده ی مسجد بودن این کلیسا است از جمله نماز خانه مسجد؛ از معماری مناره های باقی مانده از مسجد و حتی محراب آن که میان آرک و ستون های داخلی مسجد وجود دارند می توان تشخیص داد که کلیسا زمانی مسجد و محلی برای عبادت مسلمانان بوده است. پژوهنده فرانسوی سیمونه از زبان یک مسیحی معاصر عبد الرحمن داخل آورده است او می نویسد: عبد الرحمن عاشق شکوه و عظمت بود؛ در روزگار او قرطبه شاهد ساختن و تکمیل شدن مساجد؛ قصرها و تاسیسات عمومی دیگر بود و نویسنده معاصر با عبد الرحمن "الوجیو" نوشته است عبد الرحمن به پایتخت مملکت خود رنگ خارق العاده ای از زیبایی و عظمت داده بود و آوازه این شهر را برملا نموده و آن را باشکوه و عظمت و غرق در ثروت نموده بود. (عبدالله ناصر طاهری، ۱۴۶) مجاهدین اسلام و همراهانشان از مدینه و موحی تمام و کمال از سوریه وارد شدند جمعیت شهر قرطبه آنقدر زیاد شد که ساختن یک مسجد جامع در این شهر که مرکز حکومت بود ضروری گردید بنابراین عبد الرحمان کلیسای اعظم را از مسیحیان خریداری کرد و مسلمانان توانستند ملک طلق خود را همان طور که بوده مورد استفاده قرار دهند و یا در آن برحسب احتیاج تغییراتی پدید آورند. عبد الرحمن ساخت مسجد را آغاز نمود و از معماران؛ بنایان، کارگران و صنعتگران مختلف استفاده کرده است اما هنر اسلامی اصالت مورد اعتماد سبک خود و موجودیت همانند ویی مانند خویش را بدست آورده است. نمی توان انکار کرد که مجموع این ساختمان نمایانگر یک خصوصیت فکری است که با مراسم مذهبی اسلام مطابقت دارد. مانند محراب که قبله را نشان می دهد؛ منبر و مناره هایی که موذن بر بالای آن مردم را به نماز می خواند. از همه ای نها وجود یک ساختمان اسلامی نمایان است. حال اگر سقف آن هم بر روی ستون هایی که زمانی متعلق به کلیسا بوده است قرار داشته باشد؛ هرگز با کلیسا وجه مشترکی ندارد. (زیگرید هونکه، ۵۲۴-۵۲۷)

باز سازی و تعدیلات انجام یافته در این مسجد عبارتند از:

- مسجد قرطبه ابتدا توسط امیر هشام بن عبد الرحمن در سال ۱۳۹ هجری تجدید بنا شد.

- امیر عبد الرحمن بن حاکم در سال ۱۷۶ هجری گنبد آن را که جد وی عبد الرحمن بن معاویه ساخته بود. دستور باز سازی مسجد را طبق تاسیسات و شکل جدید داد. و همچنین در سال ۲۰۷ هجری امیر محمد عبد الرحمن در آن تغییراتی بوجود آورد.

- در سال ۳۴۰ هجری امیر عبد الرحمن الناصر ((المستنصر بالله)) دستور داد تا گلدسته قدیمی آن را تخریب و به جای آن گلدسته جدید بنا کنند. و دستور داد منبر بدیع و نیز سه کوشک بنامهای دارالصدقه؛ الواعظ؛ البائسین؛ در آن بسازند او در امتداد مسجد پیاده رویی بنام ((پیاده رو المستنصری)) تا گردشگاهی برای اهالی قرطبه باشد ساخت.

- در سال ۳۵۵ هجری امیر هشام بن الحکم ((الموید بالله)) مسجد را باز سازی کرد. ولی در سال ۴۰۰ هجری در جنگ که بین المهدی و سلیمان بن الحاکم در گرفت اهالی قرطبه شهر را ترک کردند و این مسجد مورد تاراج قرار گرفت.

- در سال ۶۳۳ هجری کشیش های قرطبه مسجد را تخریب کردند که مدتی بعد آن را تجدید بنا و باز سازی کردند. تاثیر مسجد دمشق در بنای مسجد قرطبه:

هنگامی که قرطبه برای پایتختی حکومت اندلس انتخاب شد یک شهر کوچک بود. اما به پایتخت یک کشور مستقل و در حال توسعه و قدرتمند تبدیل شد. عبد الرحمن تحولی در معماری بوجود آورد. او تلاش کرد که از سبک معماری والیان که برگرفته از معماری شام بود عدول نکند. وی در ساخت منازل و خیابان و بوستان های قرطبه از دمشق الگو گرفته است. او بسیاری از درختان دمشقی را به آنجا منتقل کرد. آنچه که عبد الرحمن در پیروی از دمشق خصوصا در معماری آن یاری کرد این بود که قرطبه از نظر موقعیت مکانی؛ آب و هوا و جغرافیایی شباهتی عظیم به پایتخت شام و دمشق داشت. بزرگ ترین کار عبد الرحمن در معماری که عظمت و جلال و ابهت تمدن اسلامی در آن دیده می شود بنا مسجد قرطبه است که وی می خواست مسجد اموی دمشق را در آنجا پیاده کند لذا ورزیده ترین مهندسان را به کار گرفت و سنگ های ممتاز و ستون های استوار را از مناطق اندلس و حتی خارج فراهم آورد. این مسجد در نقوش و ورودی ها؛ گره ها و مناره همانند مسجد دمشق است. (عبدالمجید نعنی، ۱۵۱)

جزئیات مسجد قرطبه:

مسجد از جمله مساجد شبستانی است که یک بخش در مرکز و دقیقا در مقابل محراب عریض تر و مرتفع تر از سایر بخش ها را دارا بوده است. مسجد یک مستطیل ۱۴۰×۱۹۰ متری است که یک سوم آن را حیاطی با درختان پرتقال پر کرده است ۳ جناب آن را رواق فرا گرفته و جانب چهارم را یک تالار با ۱۷ شبستان روی ۱۶ طاقگان قرار گرفته که جنوب غربی؛ شمال شرقی است و به غلط تصور می شد که رو به سوی قبله است. شبستان ها ۳۲ دهانه عمیق و ۷ متر طول دارند جز دهانه ششمی که در جنوب غربی است و ۸ متر طول دارد. در وسط تالار یک کلیسای جامع گوتیک و در جا های دیگر هم نیایشگاه هایی گوتیک و سبک های بعدی قرار گرفته است. در دیواره بیرونی پشت بندی شده که مرمت سنگینی هم از سر گذرانده؛ ۱۱ در تزئین شده به چشم می خورد. این توصیف کلی میتوان دریافت که این بنا در یک زمان واحد ساخته نشده است. ساخت بخش اسلامی آن ۴ دوره را در بر می گیرد و شواهد باستان شناسی و تاریخی آن را تایید می کند. بنابراین بنای مزبور با وجود ۴ بار توسعه پی در پی؛ یگانگی کامل و ارزنده ای را در شیوه و سبک محفوظ داشته است. (ریچارد اتینگهاوزن، ۱۷۵)

محراب مسجد قرطبه:

محراب مسجد بی تردید از جلوه های اصیل هنر اسلامی است. که با عبادت اسلامی پیوند می خورد محراب قبله گاه مسجد تلقی می شود. که پس از مناره مهمترین ویژگی مسجد محراب است. به معنای عام معمولا تو رفتگی در دیوار؛ به صورت مقعر و غالبا با تزئینات فراوان است. و در دیواری است که رو به کعبه ((قبله)) دارد. ماهیت این مفهوم

خالقی و سیدی، بررسی معماری مساجد ایران و جهان (مسجد امام اصفهان و مسجد جامع قرطبه) و طراحی با الهام از ستون، قوس و رنگ های بکار رفته در مساجد مورد تحقیق ۲۹

را می توان از تاریخ پیدایش اولین محراب مقعر در مسجد اموی مدینه استنباط کرد. در این مسجد محراب جهت بزرگداشت مکانی مورد استفاده قرار می گرفت. از جمله بخش های متمایز کننده مسجد که محراب آن است. محراب مسجد قرطبه بسیار با شکوه ساخته شده است. تاریخ ساختمان آن به سال ۳۵۰ ه ق در زمان الحاکم برمیکرد (هنری استیرلن ۲۹۸). شکل آن بصورت یک هشت ضلعی و دارای طاق های هلالی است. که در بالای محراب هفت طاق دارد که به ستون ها استوار گشته است. که از مرمر صدفی رنگ پوشانده شده است. این محراب فضای بی کران را با احساس جاودانگی القا می کند از نظر بزرگوهرت اساس معماری محراب به مظاهر یاد شده در قرآن مجید برمی گردد. تزئینات محراب در انتهای جنوبی ساختمان به فرمان حکم دوم بود. هنرمندان محراب و فرورفتگی های آن و طاق های کمائی را باروپوشی از گچ و مرمر سفید و نقش های گل و بوته آراسته اند و از ستون های آن زر و طلا سرازیر بود. این شیوه در هنر اسلامی جلوه گر شده است. (کریستین پرایس، ۳۰) سومین محراب را نیز المستنصر برای این مسجد ساخت و همچنین مقصوره دیگری؛ با گنبد به شیوه گنبد های بیزانسی بنا کرد و در کنار مسجد مکانی برای صدقات و جای برای واعظان و کارگزاران مسجد ساخت. (محمد عبدالله عنان، ۴۷۸) از دیگر ویژگی هایی که در مسجد قرطبه بوجود آمد و اهمیتی کمتر دارد و به بخشی از ساختمان مسجد مبدل نشده است. مقصوره است که عبارت است از محوطه محصور که در نزدیکی محراب برای خلیفه می ساختند. صرف نظر از اینکه پیدایی مقصوره یا به دلیل ترس بعضی از خلفای اسلام از سوء قصد و یا نوع دیگری از تکریم خلیفه یا امام بوده است. مقصوره فقط در مساجد بسیار بزرگ در پایتخت ها دیده می شود. مقصوره در قرطبه واحد ساختمانی است که سه دهانه را در مقابل محراب اشغال کرده است. مقصوره برای درک شکل های تزئینی بیشتر اهمیت دارد تا برای فهم مسجد. در محراب که نقطه مرکزی سالن نماز گزاری آن است تزئینات زیادی از طلا و خوشنویسی های مختلف استفاده شده که ترکیبی خیره کننده بوجود آورده است. در بالای محراب گنبدی زیبا قرار دارد که با ورقه های طلا پوشیده شده است. طاقگان منطبق و قوس های متداخل جلو محراب و فضا های چهل ستونی داخل که مجموعاً ۶۰۰ ستون دارد که بسیاری از آنان استفاده مجدد از بقایای دوره کلاسیک است. کاشی کاری معرق تزئینی محراب اثر هنرمندان بیزانسی است. (هنری استیرلن، ۲۹۸)

گنبد مسجد قرطبه:

ویژگی که مساجد مغرب را از دیگر مساجد جهان اسلام متمایز می کند؛ استفاده از گنبد های مشبک؛ میله دار و قاشقی تراش (خیار دار) مخصوصاً بالای محراب استفاده از اشکال کمائی شکل برای ایجاد تمایز های مرتبه ای و غنای تدریجی و آمادگی برای تغییر اندازه شکل و محل حیاط دار پاسخ به الزامات طراحی خاص گنبد های میله دار که در مساجد تازاو الجزایر از قرطبه اقتباس شده است. اما مملو از طرح های اسلیمی گیاهی و گچ بری اند. گنبد اصلی در جلوی محراب، هشت ضلعی سنتی را بر پایه سه کنج نگه داشته ولی هشت تویزه بزرگ را با تکیه بر ستون های باریک و کوچک، که مناسب فضای بین جوانب هشت ضلعی هستند، تحمل کرده است. بنا بر این پایه کوتاه شده و شکل گیج کننده پیدا کرده است؛ این شکل از بیست و چهار تویزه متحدالمرکز پوشیده از موزاییک به وجود آمده است. سه گنبد دیگر چندگونگی هایی را در این مضمون پدید آورده و جذابترین آن در نیاشگاه ویلاویچیوسا آمده یعنی در جایی که تویزه ها مستطیلی را تبدیل به یک دایره کرده است. تغییر ساخت قوس ها و ظاهر گنبد ها به افزایش ارزش تزئینی افزوده است. در اصل اشکال و خطوط ساده معماری به اشکال و خطوط مرکب و به واحدهای کوچکتری تبدیل شده اند و هر کدام از آنان در جای خود نوعی سطح تزئینی و یا شکل و قالبی خاص پیدا کرده اند. مثل هر سنجی قوس و یا مناطقی سه گوش تازه ساخت بین تویزه های پشتیبان گنبد ها اشکال ناب گنبد کهن درآمیزه های پیچیده و

نامشخصی از خطوط و اشکال توسعه یافته و تقریباً جملگی آنان بطور مستقیم از واحد های خاص بنا منبث شده تویزه های قرطبه شبیه تویزه های معماری مسیحیت غربی است. این تویزه ها با تویزه های پیدار شده در مناره های مسجد به سبک آفریقایی که آن نیز از شامی گرفته شده بود بنا شده است. جانشینان هشام نیز چیزهایی به مسجد افزودند. مناره های مسجد معروف به ((مناره عبد الرحمن ناصر)) از مناره های زیبایی است که دو پلکان مجموع صد و هفت پله دارد در بالای آن سه سایبان که دو سایبان آن از طلا و یکی از نقره است؛ قرار گرفته و در بالای این سایبان نیز یک کلیسای ارمنی و بعضی از ویژگی های ساختی گنبد دوره ساسانی و دوره های بعد ایرانی ارتباط دارد. (ریچارد اتینگهاوزن، ۱۷۷)

مناره مسجد قرطبه:

مناره های مسجد به سبک آفریقایی که آن نیز از شامی گرفته شده بود بنا شده است. جانشینان هشام نیز چیزهایی به مسجد افزودند. مناره های مسجد معروف به ((مناره عبد الرحمن ناصر)) از مناره های زیبایی است که دو پلکان مجموع ۱۰۷ پله دارد و در بالای آن ۳ سایبان که ۲ سایبان آن از طلا و یکی از نقره است؛ قرار گرفته و در بالای این سایبان نیز یک کلیسای ارمنی و بعضی از ویژگی های ساختی گنبد دوره ساسانی و دوره های بعد ایرانی ارتباط دارد. انار کوچک سوسنی از طلا وجود دارد؛ این در حالی که اکنون مسیحیان این مناره را تبدیل به ناقوس کلیسا کرده اند و در صحن آن نیز تغییراتی بوجود آوردند. اما یک کلیسا در میان عظمت مسجد و ستون ها و طاق ها و نیم دایره هایی که ستون ها را به هم پیوند می داد ناچیز به نظر می آید. عظمت مسجد و معماری بی نظیر آن به گونه ای است. که با وجود قرن ها همچنان این بنا خصلت مسجد بودن و هویت خود را حفظ کرده است. ارتفاع مناره ۲۰ متر بوده و نمای این مناره از سنگ های مرمر با طرح های اسلامی منقش شده است؛ این تنها مناره مسجد نیست در ضلع جنوبی مسجد مناره دیگری به شکل مربع؛ به طول ۱۲ متر و ارتفاع ۹۳ متر وجود دارد که متشکل از ۵ طبقه است؛ در این مناره ۱۹ در از جس مس محکم و یک گنبد قرار دارد که بر روی ۳۶۵ ستون مرمری استوار است. اما عبد الرحمان دوم ۱۱ ردیف این شبستان را درازتر کرد و دومین محراب را ساخت. در زمان عبد الرحمن سوم و الحاکم دوم مناره مسجد که در اثر زلزله خراب شده بود؛ به دستور آنان تجدید بنا شد و ساختمان مسجد را نیز به طرف جنوب توسعه دادند و با ضرورتی که در اثر این تغییرات حاصل شده بود؛ یک ((مقصوره)) و یک محراب جدید درست کردند. (زیگریت هونکه، ۵۵)

رواق و درهای مسجد قرطبه:

مسجد قرطبه به شکل مستطیل شکل است. و صحن وسیعی دارد. این مسجد دارای رواق های متعددی است. که یکی بر محور محراب جنوبی صحن قرار دارد و در هر یک از ضلع های شرقی و غربی نیز یک در ورودی قرار دارد. ضمن آن که ورودی چهارم در وسط جبهه غربی نماز خانه قرار داشت که بزرگترین و وسیع ترین رواق میانی است که به محراب مسجد منتهی می شود. وجه تمایز این محراب نسبت به محراب های دیگر این است که در بالای آن هفت قوس که بر ستون هایی استوار است وجود دارند. در این محراب منبر نفیسی از چوب سارج قرار دارد. مسجد دارای بیست در است اما منابع تعداد در های مسجد متفاوت بین ۱۹ تا ۲۱ در بیان کرده اند. این در ها در وضعیت فعلی خود همه مرمت شده است. البته نورالدین آل علی از (بیست و یک در که از نقره و برنج ساخته شده است) نام می برد (نورالدین آل علی، ۱۵۲) در اصلی معروف به باب الغفران در ضلع شمالی صحن قرار دارد و در سه گوش صحن رواق هایی است که به تقلید از رواق های مسجد دمشق ساخته شده است؛ اما برخلاف مسجد دمشق از یک طبقه تشکیل شده است و سطحی مسطح دارد که بر روی قوس ها به شکل نیم دایره قرار گرفته است. ضلع شمالی شبستان که رو به صحن است دارای ۱۷ قوس نعل اسبی که بر روی ستون ها با جرز های مربع شکل قرار دارد. در

خالقی و سیدی، بررسی معماری اسلامی مساجد ایران و جهان (مسجد امام اصفهان و مسجد جامع قرطبه) و طراحی با الهام از ستون، قوس و رنگ های بکار رفته در مساجد مورد تحقیق ۳۱

جوار یکی از در های شمالی مناره های چار گوش قرار دارد. از در های ورودی به مسجد و صحن های آن که نام قدیمی خود را حفظ کرده است باب النخیل است که بعد ها مسیحیان چشمه طاقها را به چشمه طاق پنجم که امروزه به باب النخیل معروف است بستند. این طاق ها بر روی محور در اصلی باب الغفران در شمال صحن قرار دارد. در ساختمان مسجد سه نوع طاق بکار رفته است طاق های نعل اسبی؛ طاق های نیم دایره ای، طاق های نوک تیز در طبقه فوقانی این سه طاق نیز قبلا شناخته شده بود. امروزه از بیست در این مسجد تنها در های غفران، النخیل؛ و سان استفان یا باب الوزراء در ضلع غربی نماز خانه باقی مانده و همچنان بسیاری از ویژگی های معماری اسلامی در آن مشهود است. این مسجد با همان طاق های اسلامی و رواق ها و محراب ها تا به امروز همچنان بر پاست؛ اما از قرن ۱۶ میلادی بصورت کلیسای بزرگ قرطبه در آمد. با آن که در برخی پهلوی های آن معابدی ساخته شد و در وسطش نماز خانه ای به شکل صلیب بوجود آوردند همچنان نام قدیم خود را حفظ کرده است ولی بعضی گنبد ها و تزیینات اسلامی آن را برداشته اند و به جای آن تزیینات مسیحی نهاده اند. اما محراب های پرشکوه آن با همان تزیینات اسلامی و آیات قرآنی هنوز پابرجاست. (محمد عبدالله عنان، ۲۹۸)

ستون مسجد قرطبه:

در داخل مسجد قرطبه چیزی که بیشتر از همه خودنمایی می کند. انبوهی از ستون هایی از جنس مرمر است. که فقط مسیر جناح های ساختمان ما را به قبله هدایت می کند. در این مسجد مانند سایر مساجد ستون دار اولیه، ویژگی هایی از بناهای پیش از اسلام (به خصوص ستون ها و سرستون ها) بار دیگر به کار رفت. نخستین نوآوری در مسجد اصلی دیده می شود و در سایر افزوده ها هم آمده است: با بر پایی دو ردیف قوس بر ارتفاع بنا افزوده شده است. ردیف تحتانی را ستون های مرتب و ردیف فوقانی را پایه های بلند و باریک محافظت می کند، پایه هایی که در بین قوس های پایینی قرار گرفته و بقیه روی ستون هاست. مسجد دارای ۱۲۹۳ ستون بوده است. و چراغ های مسین که از ناقوس های مسیحی ساخته بودند آنجا را روشن می کرد. برای تزیین بنا صنعت گران رومی را به کار گرفتند. (عزالدين علب این اثیر، ۱۳۷۱) که هم اکنون از آن تعداد ۱۰۹۳ ستون باقی مانده است. و نمای منحصر به فرد به آن داده است. در زمان عبد الرحمن اول از ستون هایی که در ساختمان های رومیان بوده برای ساختن این مسجد استفاده کرد. ولی به دلیل کوتاه بودن ستون ها معمار مسجد با افزودن بر ارتفاع سقف نماز خانه سقف را بر روی دو طبقه از قوس های نوک تیز بنا کرده است. قوس های پایینی به شکل نعل اسبی اند و قوس های بالایی نیم دایره اند. این ستون ها متشکل از سنگهای زرد رنگی است که به صورت یکی در میان در کنار آجر های قرمز قرار گرفته اند و طاق ها را خط دار جلوه ساخته اند. (کریستین پرایس، ۲۸)

قوس مسجد قرطبه:

این بنا به خاطر قوس های عظیمی که دارد مورد توجه است. البته بنای اولیه مسجد بدون قوس های اطراف صحن بوده است. شکل نعل اسبی قوس ها که از آغاز در مراحل مختلف در معماری اموی به ظهور رسیده بود در اسپانیا گسترش پیدا کرد. نوآوری در قوس ها، گنبد و محراب افزوده حکم است. قوس های نعل اسبی به سبک معماری اسپانیا که بعد ها مورد تقلید بیزانس قرار گرفت. این قوس های نعل اسبی کنگره دار که روی ستون ها قرار گرفته اند از ویژگی های خاص این مسجد است. بطوریکه استفاده از قوس های جفت و تصاویر بالای آن طراحی ابداعی در معماری آن زمان به شمار می آید. با استفاده از این نوع معماری سقف های مرتفع می توانند وزن زیاد بنا را تحمل کنند. و قوس های جفت شامل یک قوس نعل اسبی پایینی و یک قوس نیم دایره ای بالایی است در مسجد قوس های نعل اسبی بر استحکام بنا افزوده است. با اینکه منشا این سیستم معماری نامعلوم است ولی این طرح حتی در مرمت های

وسیع ادوار بعدی مسجد جامع هم ادامه یافته است. (جرج میشل، ۲۱۲) در این بنا موزاییک نیز به کار برده شده که گویا برای ساخت آن هنرمندان موزاییک ساز را از قسطنطنیه به اسپانیا انتقال داده اند. (دیوید تالبوت، ۸۷) و این موزاییک های طلایی و شیشه ای در قاب های محراب و گنبد مرکزی یاد آور موزاییک های اولیه امویان در سوریه و عربستان است. (جرج میشل، ۲۱۲) بهتر است قوس ها و طاقگان قرطبه را از تحولات محلی اسپانیا بدانیم. که در مسجد سال ۱۶۳ه با دو ردیف از قوس ها شروع شد و در ضمن رابطه بین ساخت و تزئین در قرطبه معادله و همتیانی در سایر نواحی جهان اسلام پیدا کرد. (ریچارد اتینگهاوزن، ۱۸۷) بنابراین ویژگی های مساجد غرب که ردیف های بلندی از ستون های قوس دار در جهات مختلف است که تصویری بی انتها را به نمایش می گذارد در چهارمین مرحله بازسازی مسجد قرطبه دیده می شود. اگر چه در مسجد قرطبه از قوس های متقاطع و سرستون های مختلف برای نشان دادن سلسله مراتب استفاده می کردند؛ مساجد مغربی سال های بعد عموماً انواع برش های کمائی را به کار می برند. (رابرت هیلن، ۱۲۴)

شبستان مسجد قرطبه:

مسجد قرطبه نمونه ای از آثار فرهنگ اسلامی است. امروزه کلیسایی درست در وسط شبستان مسجد ساخته اند. این شبستان دارای یک هزار و چهارصد ستون مرمر است؛ این ستون ها محوطه شبستان را از درازا به ۱۹ و از پهنا به ۱۰۳ ردیف تقسیم می کنند. قوس های نعل اسبی بر روی این ستون ها قرار دارد. در یک چنین شبستانی؛ زمانی تعداد ۴۷۰۰ چراغ سیمین از سقف که از چوب سرو آزاد ساخته و کنده کاری شده بود؛ آویزان بود تا این سطح وسیع را روشن سازد. (زیگرید هونکه، ۵۵۴) البته مسجد نخستین که بر روی یک کلیسای مسیحی ساخته شده مرکب از نه تا یازده دهانه شبستان بود و شبستان مرکزی در زوایای سمت راست دیوار قبله؛ پهن تر از شبستان دیگر بوده است. (ریچارد اتینگهاوزن، ۱۶۷) هشام اول این ساختمان را که شبستان آن ابتدا با ۱۱ ردیف در نظر گرفته شده بود؛ به پایان رسانید و مناره ای برایش ساخت. اما عبد الرحمان دوم تالار با یازده ردیف این شبستان را درازتر کرد و دومین محراب را ساخت. زمان حاکم دوم او با افزودن ۱۲ دهانه دیگر بر وسعت مسجد افزود و در محور شبستان مرکزی مجموعه زیبایی از نخستین بناها را پدید آورد که با گنبد شروع شد و با گنبد دیگر در جلو محراب تزئین یافته و پر نقش و نگار به شکل اطاقی مدور خاتمه یافت. منطقه جلو محراب که از بقیه مسجد جدا می شود دارای یک مقصوره است. المنصور هشت ردیف دیگری از طرف شرقی به شبستان اضافه کرد و در آن آگاهانه از شیوه های پیشین ساخت استفاده شده بود و بدین مناسبت می بایست چند خانه ویران شود. ولی او به روش حکام اسلامی خسارت مالکین را پرداخت. (زیگرید هونکه، ۵۵۵) این شبستان به بنای کامل شده نسبت بسیار سنتی طولی - عرضی بخشید ولی قرینه محوری آن را تخریب کرد.

نتیجه گیری:

مسجد امام اصفهان و مسجد جامع قرطبه به عنوان دو نمونه برجسته از معماری اسلامی، نمایانگر تاریخ غنی فرهنگی و هنری جهان اسلام هستند که در بستر زمان به عنوان نشانه هایی از هویت دینی و ملیت ملت های خود عمل کرده اند. مسجد امام اصفهان، با طراحی بی نظیر و تزئینات شگفت انگیز خود، تجسمی از شکوه و عظمت دوران صفوی در ایران محسوب می شود. این مسجد نه تنها به عنوان یک مکان عبادت، بلکه به عنوان یک اثر هنری و فرهنگی، از طریق طاق های بلند، کاشی کاری های رنگارنگ، و نقوش هنری خود، بیانی از هویت ملی و دینی را فراهم کرده است. در عوض، مسجد جامع قرطبه به عنوان نمادی از تلاقی فرهنگی، تاریخی و هنری بین تمدن های مختلف عمل می کند. این مسجد با ترکیب عناصر معماری اسلامی و مسیحی، نشان دهنده تحولات اجتماعی و فرهنگی ناشی از حضور

خالقی و سیدی، بررسی معماری اسلامی مساجد ایران و جهان (مسجد امام اصفهان و مسجد جامع قرطبه) و طراحی با الهام از ستون، قوس و رنگ های بکار رفته در مساجد مورد تحقیق ۳۳

مسلمانان در اسپانیا و تأثیرات متقابل آن‌ها بر فرهنگ محلی است. تزیینات و طراحی داخلی مسجد جامع قرطبه نمایانگر فرآیندهای طولانی تبادل فرهنگی و هنری است که در آن هنرمندان از سبک‌ها و تکنیک‌های مختلف الهام گرفته‌اند. تحلیل و مقایسه این دو مسجد به ما این امکان را می‌دهد تا عمیق‌تر به درک پیچیدگی‌های تاریخی و فرهنگی بنگریم. این بناها نه تنها بر اساس زمان و مکان، بلکه با توجه به زمینه‌های اجتماعی و سیاسی گسترش یافته‌اند و به عنوان نمادهایی از هویت دینی و ملی در جوامع خود به شمار می‌آیند. با بررسی این دو اثر، می‌توانیم بیشتر درباره چگونگی تعامل فرهنگ‌ها و هنرها و تأثیر تجربیات مشترک بشری بر روی آن‌ها بیاموزیم.

در نهایت، اهمیت محافظت و احیای چنین میراث‌هایی نه تنها در افزایش آگاهی از تاریخ و فرهنگ‌های گذشته، بلکه در تقویت پیوندهای فرهنگی و اجتماعی در دنیای مدرن نیز چشمگیر است. این مساجد به عنوان پل‌های ارتباطی میان ملت‌ها و فرهنگ‌ها، فرصتی برای گفت‌وگو و همکاری بیشتر در زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی فراهم می‌کنند. بنابراین، وظیفه ما این است که این میراث‌های فرهنگی را پاس بزنیم و از آن‌ها به عنوان منابعی غنی برای یادگیری و درک متقابل استفاده کنیم.

الهام مدل و مراحل دوخت:

مسجد امام و مسجد جامع قرطبه از منحصر به فردترین بناهای تاریخی از منظر مورخان، معماران و حتی سایر عوام است.

به علت معماری منحصر به فرد این ساختمان‌ها که شامل قوس‌ها، ستون‌ها، رنگ‌ها و انوار است یکی از برترین ساختمان‌هایی هستند که می‌توان به راحتی از هر جزییات یا کلیات آن برای طراحی لباسی استفاده کرد. ما در طراحی لباسی که انجام دادیم از قوس‌ها، رنگ‌ها و ستون‌هایی که در هر دو مسجد بوده است ایده گرفته ایم. مراحل دوخت:

۱- ایده پردازی از عکس‌های بنا

۲- طراحی مدل لباس

۳- اجرا ایده بر روی الگو

۴- انتخاب رنگ‌ها براساس بنا

۵- دوخت لباس

منابع

- اسکندر بیک منشی ، عالم آرای عباسی ، به کوشش ایرج افشار .
- افوخته ای نطنزی ، محمود ، نقاوه الآثار فی ذکر الاخیار ، به کوشش احسان اشراقی .
- امبرسز، ملویل ، تاریخ زمین لرزه های ایران ، ترجمه ی ابوالحسن رده .
- سپنتا ، عبدالحسین، تاریخچه ی اوقاف اصفهان ، اصفهان .
- شاردن ، ژان ، سفرنامه ، بخش اصفهان ، ترجمه حسین عریضی .
- مشکوتی ، نصرت الله ، «به مناسبت اتمام تعمیر سر در و جلوخان مسجد -شاه اصفهان» ، تعلیم و تربیت ، تهران .
- مصطفوی، محمدتقی ، «تلاش در راه خدمت به آثار ملی و امید به آینده» ، گزارشهای باستان شناسی .
- منجم یزدی، محمد، تاریخ عباسی، به کوشش سیف الله وحیدنیا
- نیکزاد امیرحسینی، کریم، ابنیه ی تاریخی اصفهان، اصفهان .
- ورجاوند، پرویز، «چگونه مسجد شاه از انهدام نجات یافت...» ، هنر و مردم ، تهران .
- هنرفر، لطف الله، گنجینه ی آثار تاریخی اصفهان، اصفهان .
- ناصر طاهری ، عبدالله ، تاریخ گسترش اسلام در آفریقای شمالی و اروپا از آغاز تا سقوط اندلس .

خالقی و سیدی، بررسی معماری اسلامی مساجد ایران و جهان (مسجد امام اصفهان و مسجد جامع قرطبه) و طراحی با الهام از ستون، قوس و رنگ های بکار رفته در مساجد مورد تحقیق ۳۵

- محمد ابن احمد مقدسی، ابو عبدالله، أحسن التقاسیم فی معرفه الأقالیم .
- دیوید تالبوت رایس .
- آل علی، نورالدین، اسلام در غرب .
- زیگرید هونکه، فرهنگ اسلام در اروپا .
- نعمتی، عبدالمجید، دولت امویان در اندلس .
- اتینگهاوزن، ریچارد، هنر و معماری اسلامی .
- استیرلن، هنری، دایره المعارف معماری جهان .
- عنان، محمد عبدالله، تاریخ دولت اسلامی در اندلس .
- جرج میشل، معماری اسلامی جهان .
- دیوید تالبوت، هنر اسلامی
- هیلن، رابرت، معماری اسلامی .
- مرتضی ضامنی، مطالعه تطبیقی تزئینات مساجد ایرانی و اسپانیایی